

گفته‌ها و ناگفته‌های نسخه‌شناسان ایرانی با محمد عیسی ویلی

گزارشی از میزگرد تخصصی پرسش و پاسخ کتابداران و نسخه‌شناسان ایرانی با مسئول بخش نسخ خطی فارسی و ترکی، کتابخانه بریتیش لایبرری بریتانیا

فریبا افکاری

کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی

و نسخ خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران

است و به زبان فارسی با لهجه انگلیسی سخن می‌گوید از حضور دوباره خود در بین متخصصان ایرانی بسیار خرسند است و اظهار می‌دارد که حضور فعال و پویای اساتید، محققان و دانشجویان ایرانی در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی و بویژه نسخ خطی در سطح بین‌المللی، می‌تواند بازتاب بسیار مثبت و تاثیرگذاری خصوصاً در حوزه گفت‌وگوی تمدن‌ها داشته باشد. وی با تأکید بر فرهنگ و تمدن ریشه‌دار و غنی ایرانی و اسلامی و وجود هزاران نسخ خطی فارسی موجود در گنجینه‌های بزرگ جهان، بویژه انگلستان، لزوم ارتباط و فعالیت و توجه هر چه بیشتر ایرانیان را به این نسخ در مقایسه با کتب عربی و ترکی خواستار گردید.

وی در طول سفر کوتاه خود توانست از کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه، مرکز اسناد وزارت امور خارجه، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، بنیاد ایران‌شناسی، کتابخانه و موزه ملی ملک، بنیاد دایرةالمعارف اسلام، دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، موزه سعدآباد، کتابخانه آستان قدس رضوی در مشهد بازدید نماید.

همچنین علیرغم تعطیلات تابستانی کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی در قم و سفر آقای آیه‌الله دکتر محمود مرعشی با تدبیر و هماهنگی ایشان، آقای ویلی اجازه یافت تا از این کتابخانه عظیم و گنجینه ارجمند نسخ خطی بازدید کند که این عمل خود گواه

محمد عیسی ویلی (Muhammad Isa Waley)، مسئول بخش نسخه‌های خطی ترکی و فارسی کتابخانه ملی انگلستان (British Library) در لندن، از سوی معاونت آموزش و پژوهش وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران در تیرماه ۱۳۸۱ به مدت دو هفته برای سفر و بازدید علمی و بحث و تبادل نظر با مسئولان علمی و اساتید حوزه نسخ خطی به ایران دعوت شد.

وی که بنا به گفته خود پس از ۲۷ سال، مجدداً قدم به خاک ایران گذاشته بود با اظهار شغف و خوشحالی فراوان، در طول این سفر توانست تا به مدد برنامه‌ریزی دقیق و علمی مسئولان کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه، از دانشگاه‌ها، مؤسسات و مراکز فرهنگی معتبر کشور بازدید نموده و با مسئولان و متخصصان و اساتید بسیاری به بحث و گفت‌وگو بنشیند.

محمد عیسی ویلی، در سال ۱۹۴۸ در انگلیس بدنیا آمد و در دانشگاه کمبریج تحصیل نمود و پس از آن برای ادامه تحصیلات خود به بخش شرق‌شناسی دانشگاه لندن وارد شد و دکتری تخصصی خود را در حوزه مولوی‌شناسی از این دانشگاه اخذ نمود. سپس وارد موزه بریتانیا شد و در قسمت‌های مختلف موزه فعالیت نمود و پس از تفکیک کتابخانه از موزه، به بخش گنجینه نسخ خطی پیوست و هم‌اکنون مسئولیت اجرایی و فهرست‌نویسی مجموعه نسخ خطی ترکی و فارسی آن کتابخانه را به عهده دارد. وی که مسلمانی خوشرو

میهمان‌نوازی ایرانیان و اهل علم این دیار است. علاوه بر آن، ایشان با صاحب نظران و محققان و اساتید نسخه‌شناسی نیز نشست‌های چندی برگزار نمود که از آن جمله می‌توان به بازدید از دفتر فصلنامه نامه بهارستان که نشریه تخصصی - مطالعات و تحقیقات نسخ خطی در ایران است و نیز گفت‌وگوی نزدیک با دست‌اندرکاران طراح تدوین فهرستگان نسخ خطی و کامپیوتری نمودن اطلاعات فهرست‌های نسخه‌های خطی در ایران، اشاره نمود.

نگارنده این سطور، که خود در طی برخی بازدیدها حاضر بوده، شاهد اعجاب و تحسین وی از بسیاری از فعالیت‌های ارزنده و پیشرفت‌های علمی انجام شده در ایران بود که امید است با انعکاس به موقع و مناسب این تلاش‌ها توسط مسئولان گامی مفید در جهت معرفی تحقیقات پژوهشگران ایرانی و عرضه آن در سطح جهانی برداشته شود. وی همچنین از بکار گرفتن تکنولوژی و فناوریهای جدید بویژه در حوزه آسیب‌شناسی و مرمت نسخ خطی، به روز نمودن فهرس نسخ خطی و مخصوصاً حضور و فعالیت نسل جوان زنان و در این حوزه در مقایسه با دیگر کشورها اظهار رضایتمندی و شگفتی نمود.

آقای ویلی، همچنین به دعوت کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه در ساختمان امیرکبیر حوزه معاونت آموزش و پرورش وزارت امور خارجه در تاریخ دوشنبه ۸۱/۴/۱۰ به ایراد سخنرانی تخصصی در

زمینه «اصول و قواعد فهرست‌نگاری نسخ خطی در کتابخانه ملی بریتانیا» پرداخت. در این جلسه از اساتید نسخه‌شناس، مسئولان کتابخانه‌ها و صاحب‌نظران و کارشناسان نسخ خطی نیز دعوت به عمل آمده بود تا از نزدیک به بحث و تبادل نظر در باب روش‌های فهرست‌نویسی نسخ خطی بپردازند و امکانی یابند تا دیدگاه‌های خود را مطرح نمایند.

در ابتدای این جلسه، آقای دکتر نورالله مرادی، ریاست کتابخانه تخصصی، وزارت امور خارجه، پس از ذکر توضیحاتی درباره اهمیت نسخ خطی و انواع منابع کتابخانه‌ای در دنیای امروز، اظهار داشت:

«شاید رویه‌هایی چون موزه خیالی آندره مالرو یا کتابخانه بابل بورخس و دهکده جهانی مارشال ملک لوهان، امروزه واقعاً تحقق پیدا کرده است. حفظ این فرهنگ‌ها به عهده کتابداران است بخصوص در بخش نسخه‌های خطی که از آسیب‌پذیری بیشتری برخوردار است و گواه بر تمدن خاص در ناحیه‌ای معین از جهان است.»

وی سپس از تنی چند از اساتید حاضر در جلسه دعوت نمود تا ریاست میزگرد را به عهده بگیرند از این رو، آقایان استاد احمد منزوی و عبدالله انوار، و خانم‌ها پوری سلطانی و نوش‌آفرین انصاری در کنار آقای ویلی قرار گرفتند و پس از آن به معرفی ایشان و فعالیت‌های علمی وی پرداختند. محمدعیسی ویلی نیز به ایراد سخنرانی مسبوطی درباره معرفی کتابخانه بریتیش لیبرری و روش

درک تفاوت دیدگاه‌ها و نگرش‌های متخصصان و محققان حوزه فهرست‌نویسی نسخ خطی و نسخه‌شناسی شاید هنوز هم از سوی کتابداران نسل جدید با مشکلاتی همراه باشد و آنچنان که از خلال پرسش و پاسخ‌ها مشهود است، برگزاری اینگونه جلسات، اگر کمکی به حل این مشکل دیرینه ننماید، لااقل مجالی است برای ابراز برخی دیدگاه‌های انتقادی نسل جدید و قدیم کتابداری ایران

توضیح دادن این مسئله است که کتب خطی چگونه به ثبت می‌رسند، ساماندهی شده و چگونه در کتابخانه بریتیش در لندن، فهرست‌نویسی می‌شود. من در کتابخانه بریتیش، به عنوان کتابدار مجموعه‌های ترکی و فارسی مشغول به کار هستم و نیز مسئول مستندسازی نسخ خطی به زبان‌های شرقی می‌باشم که کتابخانه گردآوری می‌نماید. در اینجا، قصد دارم تا مراحل مختلف فرآیند مستندسازی نسخ خطی را بیان کنم و سپس سطوح و انواع توضیحات و توصیفات را که در فهرست‌نویسی نسخ خطی فارسی به کار گرفته می‌شود را نشان خواهم داد.

۲. رکوردهای فراهم آمده:

اجازه می‌خواهم که صحبت‌هایم را با روش گردآوری نسخ خطی آغاز کنم. در بخش مجموعه‌های شرقی و دیوان هند که من مشغول به کار هستم، متخصصین زبان بودجه سالیانه معینی برای خرید کتاب‌های چاپی (جدید و قدیم) اختصاص می‌دهند.

میکروفیلم‌ها، انتشارات الکترونیکی و نسخ خطی نیز از همین بودجه کلی که برای تمام این دپارتمان اختصاص یافته است می‌بایست خریداری شود، در نتیجه، ما کتابداران می‌بایست به رئیس خود تقاضای جداگانه برای خرید هر یک از اقلام که گروه‌های مختلف مایل به تهیه آنها هستند، ارائه دهیم، از این رو، فرم مخصوص برای ثبت نمودن نسخ خطی که قصد خرید و تهیه آن را داریم تنظیم گردید و پیش از آنکه رئیس مربوطه بخواهد درباره خریداری نسخ خطی تصمیم بگیرد، کتابدار باید این فرم را به طور کامل پر و آن را به مسئول خود ارائه کند. در این فرم به جز اطلاعاتی درباره زبان کتاب، نام فروشنده یا حراجی مربوطه و آدرس او، قیمت و تاریخ نیز می‌بایست گنجانیده شود. همچنین می‌بایست توضیح مختصری درباره نسخه مورد نظر، ارزیابی کارهایی که در رابطه با حفظ و نگهداری نسخه باید انجام گیرد و نیز دلایل خرید نسخه خطی به وسیله کتابخانه، ارائه گردد.

حتی در مواقعی که نسخه خطی به کتابخانه اهدا می‌گردد نیز این فرم مخصوص باید تکمیل گردد زیرا حفظ و نگهداری یک نسخه خطی در اصطلاحی که ما آن را «هزینه عمر کتاب» می‌نامیم، مستلزم

فهرست‌نگاری نسخ خطی در آن پرداخت و نمونه‌هایی از اطلاعات فهرست منتشره نسخ خطی خود را در قالب اوراقی، بین حاضران جلسه توزیع نمود و سپس روش کار خود را تشریح کرد. مترجم همزمان نیز به ترجمه فارسی سخنرانی ویلی برای حاضران پرداخت. پس از اتمام سخنرانی، از آنجا که وی تمایل داشت تا جلسه پرسش و پاسخ به زبان فارسی برگزار شود، خانم نوش‌آفرین انصاری، مسئولیت اداره جلسه را بر عهده گرفت و علاوه بر ترجمه فارسی بخش‌هایی از توضیحات فنی وی که به انگلیسی ادا شده بود، به بیان پاره‌ای از نظریات و عقاید صاحب‌نظران و کتابداران سنتی و مدرن در حوزه نسخ خطی پرداخت.

از جمله امتیازات برگزاری چنین جلسات کارشناسی و تخصصی که بدور از دغدغه‌ها و هیاهوهای سمینارها و کنفرانس‌های تشریفاتی است، بیان و انتقال تجارب اهل فن داخلی و خارجی و رویارویی نظریات و دیدگاه‌های کتابداران سنتی و جدید در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی و نسخ خطی است.

باید گفت که درک تفاوت دیدگاه‌ها و نگرش‌های متخصصان و محققان حوزه فهرست‌نویسی نسخ خطی و نسخه‌شناسی شاید هنوز هم از سوی کتابداران نسل جدید با مشکلاتی همراه باشد و آنچنان که از خلال پرسش و پاسخ‌ها مشهود است، برگزاری اینگونه جلسات، اگر کمکی به حل این مشکل دیرینه ننماید، لااقل مجالی است برای ابراز برخی دیدگاه‌های انتقادی نسل جدید و قدیم کتابداری ایران.

نظر به اهمیت سخنرانی و سوالات و نظریات مطرح شده صاحب‌نظران حوزه نسخ خطی در جلسه پرسش و پاسخ و آشنایی خوانندگان و علاقه‌مندان با این مقوله، به بیان و توصیف کامل اظهارات مطرح شده در این میزگرد خواهیم پرداخت:

متن سخنرانی محمدعیسی ویلی:

۱. مقدمه:

بسم الله الرحمن الرحيم، با درود بر همگی شما عزیزان و جناب آقای دکتر مرادی دوست و همکار عزیز.

یکبار دیگر از اینکه بعد از ۲۷ سال در اینجا یعنی ایران هستم، بسیار خوشحالم و خدا را شکر می‌کنم. قصدم از صحبت‌های امروز،

صرف هزینه فراوانی خواهد بود.

۳. ثبت نسخ خطی گردآمده:

مرحله بعدی، پس از آنکه یک نسخه خطی بوسیله کتابخانه خریداری شد ثبت آن است. پس لازم است تا توضیح کوتاهی از نسخه، در دفتر ثبت خطی شرقی که در محل اتاق مطالعه مجموعه‌های شرقی و دیوان هند نگهداری می‌شود، نگاشته شود. این دفتر ثبت شامل اطلاعاتی درباره نسخه‌های خطی خریداری شده بوسیله کتابخانه به تمام زبان‌ها است و به ترتیب شماره تنظیم شده است.

در اینجا باید توجه شما را به یک مطلب تاریخی مهم جلب کنم و آن این است که بخش کوچکی از نسخه‌های خطی شرقی که متعلق به یک مجموعه شخصی است به موزه بریتیش اهدا شده است و شماره‌های اصلی خود را دارا می‌باشند. به عنوان نمونه، یکی از کتب مهم مصور ترکی این مجموعه دارای شماره ۵۵۰۰... می‌باشد. اما بعد از مدت کوتاهی پس از ایجاد کتابخانه، به کتاب‌های جدید خریداری شده، شماره‌هایی با حروف اختصاری Add (افزوده شده) اضافه گردید که این شماره که هنوز هم به نسخه‌های خطی به زبان‌های اروپایی اختصاص دارد. پس از آن، بعد از ایجاد بخش نسخه‌های خطی شرقی نسخه‌های خطی که در خلال نیمه دوم قرن نوزدهم وجود داشتند، شماره‌هایی با حروف اختصاری Or (شرقی) دریافت کردند.

کتابداران نسخه‌های خطی موظفند تا اطلاعات مختصری از نسخه خطی جدید خریداری شده را در عرض دو ماه پس از خرید آن عرضه کنند. حداقل اطلاعات مورد نیاز در این رابطه عبارتست از: شماره کتاب، زبان(ها)، عنوان یا عنوانین، توصیفات ظاهری نسخه، موضوع(ها) و توصیفات مختصری از رساله(ها) مؤلف (مؤلفان)، اگر شناخته شده می‌باشند، تاریخ یا تاریخ تقریبی نگارش نسخه، تعداد و اندازه صفحات و اوراق نسخه.

واحد فراهم‌آوری کتابخانه، به جهت امور حسابداری خود، اطلاعات جداگانه‌ای از هر نسخه، نگهداری می‌کند که شامل تاریخ خرید کتاب، نام شخص یا مؤسسه‌ای که کتاب از او خریداری شده است و قیمت پرداختی نسخه می‌باشد. در این مرحله، نسخه مربوط در قفسه کتابخانه‌ها جای می‌گیرد و یا برای صحافی، مرمت و امور لازم جهت حفظ و نگهداری نسخه به بخش دیگری منتقل می‌شود.

۴. قابل دسترس نمودن رکوردها:

سطوح و مراحل مختلف توصیفات مورد استفاده قرار گرفته و به منظور ثبت در دفاتر داخلی کتابخانه را تشریح نمودیم. اما کتابخانه بریتیش، مسئولیت دیگری نیز دارد و آن این است که به جهان خارج، اعلام کند که چه مجموعه‌هایی در اختیار دارد و در واقع این موضوعی است که همواره به آن علاقه‌مند بوده است. در حال حاضر این کار،

صرفاً از طریق انتشار فهرست‌ها و چاپ آنها صورت می‌گیرد و گاه از طریق ارائه مقالات بوسیله کتابداران مربوطه در رابطه با اقلام مختلف (نسخه خطی، میکروفیلم و...) انجام می‌گیرد، اما در هر حال بهترین شکل آن است که هر چه زودتر بتوانیم چنین اطلاعاتی را بر روی صفحه وب و اینترنت ارائه کنیم.

در حال حاضر، به دلیل کمبود امکانات مالی، اطلاعات موجود بر روی «وب» متشکل از چند صفحه و توضیحات مختصری در رابطه با مجموعه‌ها و خدمات ارائه شده برای مجموعه‌ها زبان‌های مختلف می‌باشد، اما راهنمای «وب» برای مجموعه‌های کتاب‌های ترکی هم اکنون به صورت Online ارائه می‌گردد و از طریق آدرس ذیل می‌توان به آن دست یافت:

[WWW . b1.Uk/ Collections/ Turkic . html](http://WWW.b1.Uk/Collections/Turkic.html).

ما امیدواریم تا پایان سال ۲۰۰۲ م، بتوانیم راهنمای فارسی را بر روی شبکه جهانی اینترنت ارائه دهیم. انشاءالله.

۵. تفاوتها و رویکردها در فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی:

توضیحاتی که تا اینجا ارائه گردید به مستندسازی نسخه‌های خطی در کلیه زبان‌های شرقی مربوط می‌شود، اما روش‌های مورد استفاده قرار گرفته در فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی متفاوت است و ارتباط مستقیمی با زبان دارد. عوامل اصلی که در این رابطه نقش دارند عبارتند از:

اول، در حالی که کتابداران در برخی از کتابخانه‌هایی چون «کتابخانه ملی فرانسه» قادر هستند تا تمام وقت بر فهرست‌نویسی

هیچ متخصصی را در حوزه نسخه‌های خطی نمی‌توانید بیابید که از تهیه توصیف و شرح مختصر نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه راضی باشد. اما با این وجود، گاه به لحاظ شرایط کاری خاص، مجبوریم تا از آن دسته از مجموعه‌های بزرگ نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه‌ها، فهرست مختصری به شکل فهرستواره تهیه و منتشر کنیم

بدین جا ملاحظه نمودید - هیچ سیستم استانداری برای توصیفات رکوردها جهت فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی شرقی در کتابخانه بریتیش مورد استفاده قرار نمی‌گیرد و کتابداران از برنامه‌ها و نرم‌افزارهای مختلفی استفاده می‌کنند.

کتابخانه رسماً تنها از برنامه کامپیوتری و نرم‌افزارهای ویندوز استفاده می‌کند و از برنامه‌های غیر از ویندوز و غیر از زبان انگلیسی، هیچگونه حمایتی انجام نمی‌دهد. به عنوان مثال، من خود هنوز با مکینتاش کار می‌کنم اما این سیستم دیگر قدیمی شده و قادر نخواهیم بود تا برنامه خود را بوسیله آن به روز نمائیم، پس نیازمند آن هستیم تا از برنامه‌ها و سیستم‌های جدید و کارآمد دیگری استفاده نمائیم. فهرستواره نسخه‌های خطی فارسی که من آن را تهیه نمودم نیز با استفاد از همین محدودیت‌ها منتشر شد و من انتظار دارم تا با استفاده از همین روش بتوانم فهرستواره نسخه‌های خطی ترکی عثمانی را نیز بزودی منتشر سازم. ان‌شاء‌الله.

با این حال یک پروژه بین‌المللی بنام Dunhuang در کتابخانه وجود دارد که نسخه‌های خطی چینی و سایر زبان‌های دیگر را دربر می‌گیرد و از خارج از کتابخانه، تأمین اعتبار می‌شود. این پروژه توانسته است تا پایگاه اطلاعاتی بسیار خوبی بر روی مکینتاش ایجاد کند و تصاویر کوچک دیجیتالی و بخش‌هایی از نسخه‌های خطی را در آنجا برای استفاده محققان در معرض نمایش قرار دهد.

ما امیدواریم که راه‌حل‌های مناسب و استانداری برای فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی سایر زبان‌ها بیابیم و آن را در دسترس همگان قرار دهیم و دیگر آنکه این امکان وجود داشته باشد تا بتوانیم فهرست‌های منتشر شده و نیز متن نسخه‌های خطی را به صورت دیجیتالی تهیه کرده و بر روی وب قرار دهیم.

۷. فهرستواره:

هیچ متخصصی را در حوزه نسخه‌های خطی نمی‌توانید بیابید که از تهیه توصیف و شرح مختصر نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه راضی باشد. اما با این وجود، گاه به لحاظ شرایط کاری خاص، مجبوریم تا از آن دسته از مجموعه‌های بزرگ نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه‌ها، فهرست مختصری به شکل فهرستواره تهیه و

نسخ خطی متمرکز شوند؛ تنها تعداد اندکی از همکاران من در کتابخانه بریتیش فرصت این کار را می‌یابند، زیرا همه ما می‌باید بر روی کتاب‌های چاپی متمرکز شویم و در کنار آن، سایر وظایف خود را نیز انجام دهیم. برخی کتابداران وقت کمتری برای کارکردن بر نسخه‌های خطی دارند، در حالیکه برای سایرین، این یک وظیفه اصلی است و در درجه اول اهمیت قرار دارد.

مسئله دوم، آن است که برخی کتابداران در کتابخانه‌هایی کار می‌کنند که فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی به صورت استاندارد درآمده است در حالیکه در برخی کتابخانه‌های دیگر، کتابداران و فهرست‌نویسان خود باید شخصاً تصمیم بگیرند که چگونه فهرست کنند.

در رابطه با خودم باید بگویم من در اصلاح آنچه عرفا و صوفیان می‌نامند، «اویسی» هستم. یعنی هیچ متخصصی به من نیاموخته است که چگونه نسخه‌های خطی را فهرست کنم و من خود، بر یادگیری این هنر از طریق مطالعه کارهای دیگران پافشاری نمودم و زمانی که توانستم در کلاس‌های درس «مؤسسه الفرقان» در این ارتباط شرکت کنم برایم بسیار جالب بود و از این بابت باید از «مؤسسه الفرقان» که به عنوان مدرس از من دعوت نمود و من توانستم در بخش‌هایی از رشته نسخ خطی، بویژه در زمینه شناخت و فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی فارسی و ترکی، انجام وظیفه نمایم، تشکر کنم.

۶. تنوع منابع فنی و تجهیزات قابل دسترس:

سومین عامل در تفاوت روش‌های فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی، در دسترس بودن منابع فنی مورد نیاز برای فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی شرقی است. یکی از روش‌های مدرن در این ارتباط، استفاده از پایگاه‌های اطلاعاتی چند نسخه‌ای و یا نرم‌افزارهای پیشرفته پردازش لغات است که باعث می‌شود بتوانیم عناصر مهم و رکوردهای مورد نیاز در یک فهرست را در متون اصلی بگنجانیم و تنها به نقل عین عبارات از زبانی به زبان دیگر اکتفا نمائیم. برخی از همکارانم توانستند کلیه نرم‌افزارها و سخت‌افزارهای لازم را بدست آورند، در حالی که برای برخی زبان‌ها و بخش‌ها همانگونه که تا

یکی از نقطه ضعف‌های تهیه فهرستواره آن است که علی‌رغم تولید ساده و ارزان، چاپ کم هزینه آن، تمامی رکوردها و اطلاعات مندرج، لاتین‌نویسی می‌شود و متأسفانه هیچ چیز به زبان اصلی عربی و فارسی یافت نمی‌شود

منتشر کنیم. و امیدوار باشیم تا در آینده فهرست کامل و تشریحی از آنها تهیه و چاپ شود. تهیه فهرستواره تنها می‌تواند، نیازهای اولیه و اساسی محققان نسخه‌های خطی را برآورده نماید تا آنها از وجود کتابها در یک کتابخانه مطلع شوند. در اینجا من عبارت فهرستواره‌های «چاپ شده» را اضافه می‌کنم. زیرا باید بخاطر داشته باشیم که در کشوری مانند انگلستان، فهرست‌های زبان‌های شرقی محققان و خوانندگان محدودی دارد، بنابراین نمی‌توان این فهرس را به شکل تشریحی و کامل منتشر کرد مگر آن که منبع مالی و اعتبار چاپ آن از جایی فراهم شود تا بتوان از عهده هزینه‌های سنگین انتشار چنین فهرست‌هایی برآمد، اما به طور کلی، انتشار فهرستواره‌ها، همیشه ارزانتر و ساده‌تر می‌باشند.

درباره کار خودم باید عرض کنم، اگر چه شرح و توصیف کاملی تقریباً از تمامی نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه، - در طول مدت اشتغال - تهیه نموده‌ام ولی نتوانستم خارج از این خط مشی اقدامی نمایم، بنابراین فهرستواره‌ای از کلیه نسخه‌های خطی فارسی در طول سال‌های ۱۹۶۶-۱۹۹۸ (یک سوم قرن) موجود در کتابخانه را منتشر نمودم که پیرو لیست و فهرستواره، «پروفیسور، مردیت اونس» می‌باشد. از آنجا که از زمان انتشار فهرست «ریو»^۲ برای نسخه‌های خطی فارسی در کتابخانه یک قرن می‌گذرد، دیگر هیچ‌گونه عذر و بهانه‌ای برای تأخیر در چاپ حداقل یک فهرستواره پذیرفتنی نخواهد بود. اکنون می‌خواهم تا نگاهی به ساختار فهرستواره نسخه‌های خطی فارسی بیندازیم. این فهرستواره با آن چیزی که پروفیسور فقید «مردیت اونس» تهیه نموده بود، فرق اساسی دارد. این تفاوت در ترتیب اصلی است که براساس سنت فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی انجام پذیرفته است. این فهرست‌واره براساس موضوع خواهد بود و سپس موضوعات مختلف براساس تاریخ نگارش متن تنظیم شده و نهایتاً اگر بیش از یک کپی (نسخه) از همان اثر وجود داشته باشد، براساس تاریخ کپی‌برداری (کتابت) مرتب شده است.

عنصر ثابت شده برای هر کتاب در فهرست‌واره عبارتند از: شماره کتاب (یا شماره کتاب و تعداد صفحات در صورتی که بیش از یک متن یا رساله در یک جلد وجود داشته باشد) عنوان (عنوان) که در صورت لزوم در داخل پرانتز یک عنوان

ثابت قرار خواهد گرفت.

شرح مختصری از کتاب همراه با نام و تاریخ مرگ نویسنده (نویسندگان) شارح (شارمان)، مترجم (مترجمان)، (تاریخ‌ها باید به هجری قمری و میلادی ذکر شود)

محل کتابت و تاریخ کتابت (در صورتی که مشخص باشد)

تعداد برگ‌های نسخه

اندازه و ابعاد اوراق نسخه

اگر نسخه به خط مؤلف (نسخه اصل) باشد و یا دارای تصویر و مجلس باشد باید اطلاعات مربوط به آن ذکر گردد.

فهرستواره دارای نمایه‌های (اندیکس) ذیل خواهد بود:

۱- نمایه عناوین کتاب (کتاب‌هایی که به نام آنها اشاره رفته است اما در مجموعه نسخه‌های خطی نمی‌باشد به ایتالیک نوشته می‌شود)

۲- نمایه مؤلفان، شارحان، مترجمان (در صورت تردید، نام‌ها باید به صورت ایتالیک نوشته شود)

۳- نمایه نام سایر افراد، موضوعات، ممدوحان یا مشوقان اثر و غیره.

۴- نمایه شماره نسخه‌های خطی

ذکر این نکته شاید جالب باشد، فهرستواره مشابهی برای کتب خطی ترکی عثمانی نیز هم‌اکنون در دست تهیه می‌باشد و شامل تمامی مجموعه‌های نسخه‌های خطی ترکی موجود در کتابخانه است و تمامی جلد‌هایی را که «چارلز ریو» در فهرست خود در سال ۱۸۸۸ شرح نموده است نیز در برخواهد گرفت.

یکی از نقطه ضعف‌های تهیه فهرستواره آن است که علی‌رغم تولید ساده و ارزان، چاپ کم هزینه آن، تمامی رکوردها و اطلاعات مندرج، لاتین‌نویسی می‌شود و متأسفانه هیچ چیز به زبان اصلی عربی و فارسی یافت نمی‌شود.

ایراد دیگر فهرستواره آن است که کتابداری که می‌کوشد تا رضایتمندی محقق و دنیای او را فراهم کند، فهرستواره را مطابق با آمال و آرزوهای خود نخواهد یافت و تنها با اطلاعات مختصری مواجه خواهد شد که بتواند به سؤالات محققان برای آگاهی از وجود یک نسخه خطی در کتابخانه پاسخ دهد. چرا که پیش از انتشار

روش خود من این است که اطلاعات کتابشناسی را در شروع معرفی یک نسخه می‌آورم و پس از آن به توصیفات نسخه‌شناسی می‌پردازم. اما در برخی موارد یک نسخه به دلیل ویژگی‌های هنری و نسخه‌شناسی خریداری می‌شود. در چنین مواردی همان ترتیب شرح جزئیات فهرست‌نویسی که بیان شد رعایت می‌گردد اما در بخش نسخه‌شناسی فهرست، نکات و اطلاعات بیشتری درباره عناصر متمایزکننده نسخه، که به احتمال زیاد مورد علاقه خواننده علاقه‌مند قرار خواهد گرفت، بیان می‌گردد

اثر هنری است. از فهرست‌نویس انتظار می‌رود که به هر دو جنبه علاقمند باشد و باید فرض نمود که خواننده هم‌چنین علاقه‌ای داشته باشد. روش خود من این است که اطلاعات کتابشناسی را در شروع معرفی یک نسخه می‌آورم و پس از آن به توصیفات نسخه‌شناسی می‌پردازم. اما در برخی موارد یک نسخه به دلیل ویژگی‌های هنری و نسخه‌شناسی خریداری می‌شود. در چنین مواردی همان ترتیب شرح جزئیات فهرست‌نویسی که بیان شد رعایت می‌گردد اما در بخش نسخه‌شناسی فهرست، نکات و اطلاعات بیشتری درباره عناصر متمایزکننده نسخه، که به احتمال زیاد مورد علاقه خواننده علاقه‌مند قرار خواهد گرفت، بیان می‌گردد.

جزئیات تحلیل و توصیف فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی در یک فهرست به شرح ذیل است:

- ۱) معرفی مجموعه، شماره و مکان نسخه خطی (معرفی رساله‌ها یا یک متن در یک نسخه، با ذکر شماره برگ آغاز و انجام نسخه)
- ۲) عنوان کتاب، نام مؤلف، شارح، مترجم (در صورت موجود بودن) و ذکر تاریخ و ارجاعات کتابشناسی و مأخذ مربوطه.
- ۳) موضوع، گستره و محتویات متن نسخه
- ۴) معرفی جزئیات نسخه‌های خطی دیگر، کتابهای چاپی، ترجمه‌ها، شروح و سایر مطالعات و تحقیقات انجام شده، همراه با ارجاعات و مأخذ کتابشناسی مربوطه در هر موضوع، که خواننده در آنجا بتواند به سایر اطلاعات کتب مشابه و فهرستهای دیگر رجوع کند مثلاً هیچکس مایل نیست که فهرست طولی از تمام نسخه‌های خطی موجود بوستان یا خمسة نظامی داشته باشد بلکه می‌تواند به فهرس دیگری که آن نسخه‌ها در آنجا معرفی شده‌اند رجوع نمایند.
- ۵) معرفی جزئیات مربوط به نسخه مورد بررسی؛ که هم مربوط به کل متن و هم آغاز و انجام نسخه می‌باشد.
- ۶) معرفی جزئیات نسخه‌شناسی؛ مانند شیوه نگارشی و

فهرستواره، محققان دوره طولانی را می‌بایست سپری کنند تا بدانند آیا از یک نسخه خطی، نشانی در کتابخانه بریتیش هست یا نه و برای پاسخ سؤال خود گاه مجبور به نوشتن نامه یا سؤال حضوری در کتابخانه می‌بودند.

۸. فهرست‌نویسی توصیفی نسخه‌های خطی:

در اینجا به سبک فهرست‌نویسی توصیفی نسخه‌های خطی فارسی در کتابخانه می‌پردازیم. این شیوه از زمان «ریو» د و «هرمان اته» ۳ در کتابخانه وجود داشته و محو نشده است. گرچه نمی‌توانیم ادعا کنیم که به شیوه آن دو عمل نموده‌ایم. جای تعجب نخواهد بود که امروزه فقط به دنبال آن اقلام و مواد کتابخانه‌ای هستیم که از سایر اقلام متفاوت باشد و یک چیز جدیدی به مجموعه کتابخانه بیفزاید؛ در نتیجه، بسیاری از نسخه‌های خطی که خریداری می‌کنیم نیاز به تحقیق و تفحص کاملی دارد زیرا یا نادر و منحصر به فرد می‌باشند و یا خصوصیت و ویژگی خاصی دارند که نیاز به توصیف و شناسایی کامل دارند و این کار بسیار با ارزش و علمی است. هدف ما نه تنها تهیه و تدوین مشخصات دقیق برای ثبت و ضبط نسخه‌های خطی شرقی است بلکه در نهایت باید فهرست‌نویسی و شرح دقیقی از محتوای آنها به دست دهیم. و امیدواریم که با ادامه این شیوه بتوانیم برای نسخه‌های خطی که از سال ۱۸۹۵ م خریداری کرده‌ایم، سرانجام به این هدف دست یافته و فهرست توصیفی کاملی از نوع کلاسیک آن تهیه نماییم.

همانگونه که همه می‌دانید، شیوه‌های مختلفی برای تجزیه و تحلیل و قرار دادن عناصر مختلف اطلاعات یک کتاب جهت تدوین فهرست توصیف نسخه‌های خطی وجود دارد.

اصلی‌ترین شیوه‌ای که هم اکنون از آن استفاده می‌کنیم، تقسیم بندی داده‌ها به دو دسته مهم است.

الف) کتابشناسی: اطلاعات مربوط به متن کتاب و محتوای آن است.

ب) نسخه‌شناسی: اطلاعات مربوط به خود کتاب به عنوان یک

رسم الخط، تعداد سطور نوع و ویژگی‌های کاغذ، مکان حفظ و نگهداری نسخه، اندازه متن نسخه، اندازه و تعداد برگه‌ها، مشخصات جلد و صحافی و غیره.

۷) بیان ویژگی‌های خاص هنری نسخه، (در صورت وجود) ذکر این نکته ضروری است که گاه، به خاطر ضیق وقت، لازم است برخی جزئیات در هنگام فهرست‌نویسی حذف شود. من امیدوارم در آینده، انواع دیگری از جزئیات را که مربوط به نسخه‌های نادر و منحصر به فرد می‌باشد در فهرست‌نویسی آنها مدنظر قرار دهم، مثلاً سنجش ضخامت کاغذ برحسب میکرومتر به لحاظ اهمیت ویژگی‌های نسخه‌شناسی در این نوع از نسخه‌ها. و اما به لحاظ بیان ویژگی‌های هنری و آرایشی، گاه به تخصص بیشتری از آنچه که من یا سایر فهرست‌نویسان داریم، نیاز می‌باشد، بنابراین جای بسی خوشوقتی است که بتوانیم از سایر همکاران متخصص در زمینه‌های هنری - که در لندن می‌باشند - در توصیف کامل‌تر این ویژگی‌ها کمک بگیریم، اما من، خود تمامی نسخه‌های خطی مصور و ویژگی‌های هنری آنها را به دقت فهرست می‌کنم و امیدوارم سرانجام بتوانم یک فهرست مکمل همراه با نمایه موضوعی از نسخه‌ها برای تکمیل کار اولیه همکاران سابقم در کتابخانه تهیه کرده و ارائه دهم با عنوانی شبیه به «مینیاتورهایی از نسخه‌های خطی فارسی».

۹. فهرست‌نویسی توصیفی نسخه‌های خطی: ارائه برخی نمونه‌های نسخه‌های مصور برای آنکه تصور بهتری از کاری که

می‌کنم ارائه داده باشم، نمونه‌هایی از اطلاعات برخی از نسخه‌های فهرست شده را ارائه می‌کنم و انتظار دارم تا همکاران اندیشمند و اساتید محترم جلسه، بتوانند اصلاحات و پیشنهادهای را متذکر شوند؛ چون یقین می‌دانم که اشتباهاتی در آنها وجود دارد.

[در اینجا، آقای دکتر ویلی، با استفاده از نمونه‌های برخی توصیفات فهرست خود، که در اختیار حاضران جلسه نیز قرار داده بود به ارائه ویژگی‌های مهم نسخه‌شناسی دو نسخه خطی پرداخت]

۱۰. نتیجه‌گیری:

مطالبی که به عرض رسید، تمامی آن چیزی بود که در فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه بریتیش به کار گرفته‌ام. در اینجا این نکته را باید اضافه کنم که من پس از ملاقات‌هایی که در طول چند روز گذشته با اساتید و متخصصان فهرست‌نویسی در ایران داشتم (مانند استاد حائری و منزوی و...) و با مشاهده پیشرفت‌های شایانی که در روش‌های فهرست‌نویسی ایرانی از نزدیک با آنها آشنا شده‌ام، از ارائه کارهای خود دچار نوعی احساس شرمندگی و حقارت هستم. مدت کوتاه اقامتم در ایران من چیزهای زیادی آموختم و از همه مهم‌تر کسب یک تجربه ارزشمند می‌باشد که الهام بخش من در تکمیل کارهای علمی‌ام خواهد بود. از طرف کتابخانه بریتیش لیبرری، مراتب تشکر عمیق خود را نسبت به شما ابراز می‌دارم و امیدوارم که در آینده امکان همکاری بیشتر علمی

بین ما بوجود آید. از توجه همگی شما سیاست‌گذارم و از خداوند متعال، موفقیت شما عزیزان را خواستارم. والسلام علیکم ورحمة الله و برکاته.

در ادامه متن پرسش و پاسخ که توسط حضار جلسه با آقای محمدعیسی ویلی رد و بدل شد ارایه می‌شود:

آقای ناصر گلباز (مجری طرح فهرستگان مشترک نسخ خطی ایران)

در فهرست‌های اروپایی، بخش آغاز و انجام نسخه‌های خطی عموماً به زبان فارسی نوشته می‌شود و یا اگر حروف چاپی در اختیار نداشتند با دست می‌نوشتند، درحالی که در فهرست شما (بریتیش میوزیوم) به صورت آوانگاری و به خط لاتین نوشته شده است به نظر شما این روش چه حسنی داشته است؟

ویلی: برای اینکه فهرست کامل باشد و شکل سنتی و توصیفی نسخه‌شناسی وجود داشته باشد چاره‌ای نیست جز آنکه به حروف اصلی آن زبان باشد، حتی قاعده اصلی «انگلو امریکن» نیز اقتضا می‌کند که به حروف اصلی باشد اما از آنجا که ما برنامه فارسی مناسب برای انجام این کار و حروف چینی فارسی در اختیار نداشتیم مجبور شدیم تا از آوانویسی استفاده کنیم که به نظر من یک اشکال فنی و تکنیکی است، اما به هر حال نمونه اصلی و آرمانی در فهرست ما این خواهد بود که آغاز و انجام نسخ خطی را به زبان اصلی فارسی بیاوریم. پس از آن آقای گلباز پیشنهاد کرد در صورت آمادگی کتابخانه انگلستان، این امکان وجود دارد تا ایشان برنامه خدمات تایپ فارسی را در کنار تایپ انگلیسی بی‌هیچ اشکالی عرضه نماید و ویلی نیز در پاسخ این پیشنهاد، ضمن تشکر اظهار داشت که یکی از مشکلات کتابخانه آن است که هیچ‌گونه سیستم خارجی را نمی‌توان بر روی برنامه مخصوص کتابخانه نصب نمود و به دلیل وجود تعدد زبان‌های مختلف امکان این کار عملاً در کتابخانه وجود ندارد و اولویت در انگلستان چاپ اطلاعات کتاب‌های چاپی است.

آقایان حافظیان (کتابدار و خزانه‌دار انجمن کتابداری ایران)

آیا در فهرست شما، به وطن اثر یا به محلی که اثر در آن نوشته شده اشاره می‌شود؟ آیا این امکان وجود دارد که سیر حرکت یک نسخه از زمانی که به کتابخانه وارد شده است تا قبل از آن مشخص شود یا خیر؟

بله. برای نیل به این امر، به تمامی یادداشت‌ها و مهرهایی که به اوراق نسخه نگاشته شده است توجه می‌شود و تمام گواهی‌ها ذکر می‌شود که مثلاً مالکان سابق اثر چه کسانی هستند و این نکته از جهات مختلف بسیار مهم است.

فریبا افکاری، (کارشناس ارشد نسخ خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران)

جناب آقای ویلی، آیا تفاوتی بین روش فهرست‌نگاری اروپایی و غربی، آنگونه که شما در انگلستان انجام می‌دهید با روش ایرانی،

به‌ویژه در حوزه نسخه‌شناسی وجود دارد یا خیر؟ و اصولاً در روش اروپایی به چه عناصری از نسخه‌شناسی پرداخته می‌شود که در ایران کمتر بدان توجه می‌شود؟

ویلی: در اینجا دو موضوع مطرح می‌شود یکی علم و دانش خوانندگان و مخاطبان فهرست‌های نسخ خطی است و دیگری، ذوق و سلیقه و سبک فهرست‌نگار. در مورد مسئله اول باید گفت، ایران‌شناسانی که از کتابخانه‌های آنجا استفاده می‌کنند بیشتر اطلاعات کلی و عمومی دارند و نه اطلاعات تخصصی نسخه‌شناسی، به همین دلیل می‌بایست برخی اصطلاحات اسلام‌شناسی یا دینی را بیشتر توضیح دهیم که شاید در ایران نیازی به بیان آن نباشد مثلاً معنی «فروع» را در یک متن فقهی یا دینی برای خوانندگان توضیح می‌دهیم اما ایرانیان معنای آن را می‌دانند و با این اصطلاحات به شکل تخصصی آشنا هستند.

در مورد سبک فهرست‌نویسی، باید بگوییم که این سبک در کشورهای اروپایی پیشرفت بیشتری داشته تا ایران و همچنین از نظر ذوق نسخه‌شناسی و منابعی که در این حوزه هست مثلاً به زبان فرانسه و... نسبت به ایران سابقه بیشتری دارند. در ایران بیشتر به کتاب‌شناسی توجه می‌شود تا نسخه‌شناسی اثر.

آقای عظیمی، (کارشناس و فهرست‌نویس نسخ خطی کتابخانه ملی ایران)

به نظر می‌رسد که در فهرست‌نویسی شما، علی‌رغم دقت و زمینه‌های مثبت، یک اشکال وجود دارد که ما در کتابخانه ملی آن را مرتفع کرده‌ایم و آن هم نظمی است که در تقسیم‌بندی هر آیتم باید باشد. به عبارت دیگر یک جست‌وجوگر، با یک نگاه ابتدایی باید با سرعت مورد تحقیق خود را پیدا کند. در فهرست شما، محقق باید متن را کامل بخواند تا مورد مخصوص نسخه‌شناسی خود را بیابد. در واقع، در شیوه ما، به هر آیتم، یک نظمی داده شده و از شکل سنتی خارج شده است و این نظم باعث سرعت عمل می‌شود به نظر حضرت عالی، آیا اگر با این شکل جلو برویم و عنوان هر آیتم را بنویسیم بهتر نیست؟ مثلاً اگر عنوان تزئینات را بنویسیم، امتیاز نسخه، قطع نسخه، کاتب، یادداشت‌ها و... در مقابل، نوع تزئین نوشته شود، محقق سریع‌تر استفاده نمی‌کند تا این شکلی که پشت سر هم بنویسیم؟

ویلی: با نظر شما موافق نیستیم. اگر چه موافقم که استانداردهای لازم است که البته این هم، خود در هر کشوری متفاوت است زیرا در تداوم سنت، بلکه در یک تصمیم مدرن در بحث جهانی شدن باید به هویت‌های خاص توجه کرد و هیچ دلیلی برای این نوع استانداردهای در رابطه با نسخ خطی نمی‌بینم و اتفاقاً نسخه‌شناسی را به شیوه یک متن به هم پیوسته می‌بینم و نه یک اطلاعاتی منقطع از نسخه‌شناسی یک اثر و نکته مهم دیگر لذتی است که از متن توصیفی یک نسخه یا سند برای خواننده حاصل می‌شود و خواننده از توصیف و خواندن آن متن که فهرست نگار تهیه

کرده است لذت می‌برد. فهرست نگار شخصی است مسلط و خلاق که تنها یک اپراتور نیست. به نظر من، می‌توان یک اپراتور نسخه خطی به وجود آورد ولی بحث این است که آیا می‌خواهیم اپراتور تربیت کنیم یا فردی که اساساً با نگاهی خاص به مسئله نگاه می‌کند. به هرحال این بیماری استانداردسازی باید مورد تعمق قرار گیرد. در ادامه بحث استانداردسازی داده‌های نسخه‌شناسی در فهرست‌نویسی نسخ خطی، استاد سیدعبدالله انوار، ضمن رد این مسئله اظهار داشتند.

انوار: یکی از اشتباه‌ترین کارها این است که می‌خواهند نسخ خطی را در تمام دنیا استاندارد کنند. این بدبختی است که می‌خواهند جهان را یکی کنند و خیال می‌کنند با این کار بشریت به یک وحدت می‌رسد و این محال است. بشر تا بشر است خاصیت‌های فردی دارد و اگر بخواهند همه را یک شکل کنند در واقع از شکل انداختن آن است. لذا در نسخه خطی نه، بلکه در هر کار دیگری هم باید هم به جنبه‌های عمومی توجه کرد و هم به جنبه‌های خصوصی. آقای دکتر ویلی نیز مطالبی گفتند که به نظر من اگر در نسخه‌شناسی این موارد که اتفاقاً جنبه شخصی دارد، رعایت شود، نسخه خیلی خوب شناخته می‌شود. یکی از کارها در نسخه‌شناسی بحث جنگ‌هاست. این جنگ‌ها فقط وابسته به نظر فهرست‌نگار است و باید فهرست نگار صفحه به صفحه مطالب را بخواند و از هر صفحه‌ای، مطلبی را اخذ کند و بنگارد. مثلاً در یکی از جنگ‌ها یک موضوعی را از «کاتبی» دیدم. کاتبی یکی از فلاسفه بزرگ اسلام است. وی نوشته بود: «این تئوری که می‌گویند بین دو نقطه خط مستقیم، اقصر فاصله است، حرف نادرستی است، چون بین دو نقطه بی‌نهایت خط رسم می‌شود و زمانی شما می‌توانید چنین حکمی کنید که بی‌نهایت را در اختیار بگیرید در حالی که بی‌نهایت تحت اختیار در نمی‌آید.»

این نکته کوچکی بود که من در یک جنگ بدست آوردم و بعد آن را بسط دادم و در مقاله‌ای به آمریکا فرستادم و مورد قبول قرار گرفت. در ریاضی امروز نیز معنای خط مستقیم تغییر کرده است و این افتخار برای کاتبی محفوظ است.

در باب استانداردسازی نسخه‌شناسی، چنانچه این کار را بکنیم، موضوعاتی از این دست که گفتم از بین می‌رود، یعنی جایی برای طرح نمی‌یابد. خصوصاً در کدیولوژی (نسخه‌شناسی) که باید خواص فنی نسخه‌ها را یکی یکی نوشت.

نکته دیگر در نسخه‌شناسی، تشخیص نوع و جنس کاغذ است که بسیار اهمیت دارد و هم از لحاظ ارزش کتاب و هم از لحاظ تاریخ شناسایی نسخه مهم است. مثلاً اگر شما با خط خوب بر روی کاغذ اصفهانی بنویسید و همان خط را بر روی کاغذ ترمه بخارایی بنویسید، این دو، از زمین تا آسمان تفاوت خواهند داشت چون منعکس شدن خط روی کاغذ بسیار مهم است که متأسفانه کمتر بدان توجه می‌کنند. در نسخه‌شناسی شما به کتاب، شناسنامه می‌دهید، در

نسخه‌شناسی شما مجبورید تمام خواص نسخه را آنگونه که می‌بینید توصیف کنید که استاندارد بردار نیست و اگر آن را استاندارد کنید، نسخه را از حیات خود انداخته‌اید. مثلاً یکی از اشتباهات این است که تا کتاب پاره می‌شود زود برای آن جلد می‌گیرند. این کار اشتباه است زیرا هویت نسخه از بین می‌رود.

در اینجا خانم پوری سلطانی ضمن دفاع از مسئله استانداردسازی خطاب به استاد انوار گفت:

- خانم سلطانی (عضو هیأت علمی و کتابدار کتابخانه ملی ایران)

من فکر نمی‌کنم که هیچ کدام از فهرست‌نویسان با گفته‌های آقای ویلی به آن شکلی که ایشان گفته‌اند با استاد انوار مخالف باشند. اما مسئله‌ای که آقای عظیمی در مورد استاندارد شدن مطرح کردند این نبود که همه یک‌جور بنویسند، منظور ایشان این بود که برای اینکه خواننده راحت‌تر بفهمد. این موضوعات را کلاسه کنیم. مثلاً اول تزیین را بیاوریم و بعد نسخه‌شناس هر چه می‌خواهد بیاورد. در واقع فرمت آن، استاندارد شود برای شناسایی بهتر و سریع‌تر.

استاد انوار: خوب هر فهرستی این کار را می‌کند مثلاً هر فهرستی می‌گوید که چگونه می‌نویسیم و آیتم‌های ما چیست، اینکه دیگر گفتن ندارد. درد از کامپیوتر است. تا کسی نسخ خطی را از روی درد کار نکرده، مفهوم عرایض بنده را نمی‌فهمد.

در اینجا، خانم انصاری با استفاده از نظرات استاد انوار خطاب به آقای ویلی گفتند:

دو نکته را آقای انوار فرمودند یکی بحث کاغذ و دیگری بحث ترمیم نسخ خطی. شما با بحث کاغذ چگونه رفتار می‌کنید و در بحث ترمیم باید گفت که در ایران کتب، سریع به ترمیم سپرده می‌شود در حالی که در موزه بریتانیا در زمان خرید کتاب، تصمیم گرفته می‌شود که کتاب به بخش مرمت برود یا در قفسه بماند لطفاً در این موارد توضیح دهید؟

ویلی: بحث انواع کاغذ، موضوع بسیار مهمی است که جز با تجربه و مقایله انواع آن، امکان‌پذیر نیست و جز با مقایسه کاغذ با کاغذهای اصلی میسر نمی‌شود. من در این مورد تخصص ندارم اما از تجربه‌های زیاد، چیزهای فراوانی آموخته‌ام. در کشورهای دیگر مثل روسیه مثلاً در سن پترزبورگ، با برابری و مقایسه انواع کاغذها، متخصصان به نتایج بسیار خوبی دست یافته‌اند و به ویژه در تقسیم‌بندی انواع کاغذ استاد شده‌اند. در واقع، تجربه دیدن انواع کاغذ به مرور زمان شناخت انواع کاغذ را راحت‌تر می‌کند. مثلاً در ایران چند تقسیم‌بندی است بعضی از این تقسیم‌بندی‌ها مربوط به محل ساخت کاغذ است و بعضی دیگر مربوط به قطع و ابعاد کاغذ که شناخت شیوه‌های سنتی آن بسیار مهم است. علاوه بر آن تحقیق بر روی انواع، اشکال و رنگ‌های کاغذهای مختلف هر کدام می‌تواند موضوع یک رساله دکترا باشد.

مثلاً یکی از همکاران من در انگلستان به نام خانم «هلن

هالدی» کتابی درباره کاغذهای اسلامی نوشته است با اینکه وی متخصص کاغذ اسلامی نبوده است، استاد آکیمو شکین هم اطلاعات خیلی خوبی درباره کاغذ دارند و من امیدوارم که از تجارب اساتید ایرانی نیز در این باب استفاده کنیم.

درباره ترمیم نسخه‌های خطی باید عرض کنم وقتی که ما یک نسخه را می‌خریم، در آن زمان تصمیم می‌گیریم که از چه روش ترمیمی استفاده کنیم. در انگلستان، ما چندین متخصص از کشورهای مختلف شرقی داریم که بر روی نسخ شرقی و فارسی کار می‌کنند و حتی از روش‌های سنتی هم استفاده می‌کنیم و حتی چند تن از همکاران من به ایران آمده و به ویژه در کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی به آموزش این کار و نیز جلدسازی پرداخته‌اند.

در ادامه و تکمیل این بحث، خانم انصاری نیز ضمن تأیید نظر دکتر ویلی به بیان نظر مرحوم استاد «محمدتقی دانش پژوه» در باب اهمیت شناخت کاغذ در نسخه‌شناسی پرداخت و اظهار امیدواری کرد که شاگردان آن استاد بتوانند در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران ادامه‌دهنده روش کار آن استاد باشند. سپس یکی از حضار به نام آقای مددی از آقای ویلی در باب تعداد نسخ، خریداری شده و کتابخانه انگلستان سؤال کرد و ایشان در پاسخ اظهار داشتند که:

ویلی: در سال‌های اخیر حدود ۱۱ نسخه خطی به زبان فارسی خریده شده است. کتاب‌های اهدایی بسیار کم است. لندن مرکز حراج‌ها و مزایده‌های کتب خطی است. کتاب‌های خطی عربی زیادی از خاورمیانه به انگلستان می‌آید اما مالیات‌های فراوانی به آنها تعلق می‌گیرد. اما کتاب فارسی کم است.

خانم انصاری: یک نکته مهمی را که آقای دکتر ویلی فرمودند ظرافت و دقت در انتخاب بود. ایشان گفتند فرمی وجود دارد که مسئول خرید باید از خرید خود در آن دفاع کند و علت و اهمیت خرید نسخه خطی را بنویسد که آن نسخه چه چیزی را از لحاظ پژوهشی به کتابخانه اضافه می‌کند. و این هرج و مرج خرید در ایران وجود ندارد. به همین دلیل است که کتابخانه بریتانیا فقط ۱۱ نسخه خطی فارسی خریده است و این نشان‌دهنده تخصص افراد در خرید نسخه‌های خطی است.

استاد احمد منزوی: باید بگویم، روش خرید نسخه‌های خطی در کتابخانه بریتانیا برای ما ملاک نیست. هر کتابخانه‌ای برای خرید نسخه خطی خود الگوی خاصی دارد. مثلاً من هنگامی که در مرکز تحقیقات فارسی پاکستان بودم قریب به ۲۰۰ جلد گلستان خریدم. از این ۲۰۰ جلد شاید ۵ جلد آن دارای خواص و نشانی بود که در موزه‌ها جمع می‌کنند، در حالی که در موزه بریتانیا فقط کتبی خریداری می‌شود که دارای ویژگی خاص موزه‌ای باشد ولی نیت ما در پاکستان، این بود که این آثار را بخریم و نشان دهیم که رد پای زبان فارسی و تأثیر ادبیات فارسی در شبه قاره به چه اندازه است. آیا این نسخ حواشی طلبگی دارد یا خیر؟ ما در آنجا نسخه خطی گلستان را از نظر هنری نمی‌خریدیم بلکه به دلیل نقش زبان فارسی و تأثیر آن در مدارس قدیم و... می‌خریدیم. زیرا گلستان کتاب درسی آن دیار و

یکی از پر نسخه‌ترین آنهاست. در ایران نیز شاید نسخه‌های خطی را برای استفاده در دایرةالمعارف‌ها خریداری می‌کنند. یعنی موضوعاتی باشد که از آن استفاده کنند و یا مثلاً کتابخانه‌ای در اردبیل تشکیل شود و بخواهد نسخه‌های خطی اردبیل را جمع‌آوری کند که در آن صورت دیگر بوستان و گلستان و... فرقی برایش نمی‌کند.

- اصیلی (مسئول بخش خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران)
به نظر من فهرست‌نویسی به این دلیل استاندارد نیست چون یک هنر است و فهرست‌نویس نیز یک هنرمند است و از این دیدگاه با فهرست برخورد می‌کند پس نمی‌توان در یک قالب برود مگر اینکه ذوقش را کنار بگذارد. اما سؤال من این است که آیا ارتباطی بین کتابخانه‌های انگلستان که نسخه خطی دارند مثل کمبریج و... وجود دارد و چه کاری در این زمینه تاکنون انجام داده‌اند؟

ویلی: بیشتر کتابخانه‌هایی که مجموعه‌های نسخه‌های خطی اسلامی دارند، اکنون دیگر امکان خرید نسخه خطی ندارند اما یکی دو استثنا نیز هست مانند کتابخانه با دلیان که اخیراً اطلسی به زبان عربی خریده است که از نسخه‌های مهم علمی به شمار می‌رود. به هر حال اخبار و اطلاعات و ارتباطات بین کتابخانه‌ای در این مجموعه وجود دارد، اما متأسفانه نیروی متخصص و کارشناس نسخ خطی در انگلستان نداریم و بیشتر افراد بر روی کتاب‌های چاپی کار می‌کنند. علاقه‌مندان نسخ خطی نیز متأسفانه بسیار کم هستند. بیشتر کتابخانه‌هایی که مجموعه‌ای از نسخه‌های خطی دارند اتفاقی آنها را به دست آورده‌اند، مثلاً یکی از اسلام‌شناسان چندی پیش، قبل از وفات، کتاب‌های خود را به کتابخانه اهدا کرد.

بخشی از مجموعه‌های با ارزش کتب خطی نیز به دلیل عدم آگاهی و علاقه کتابداران اهمال کار، از بین رفت، چرا که آنان کتب قدیمی و نادر را فروختند و به جای آن کتاب‌های چاپی عادی خریدند. در مورد نظر استاد منزوی درباره خرید کتاب باید بگویم که تمام کتاب‌ها مورد توجه و احترام هستند. اما امکان ندارد که تمام کتاب‌ها را حفظ کرد، بنابراین بخشی از کتاب‌ها همیشه از بین می‌روند.

آقای لاریجانی (استاد کتابداری دانشگاه آزاد)

جناب آقای ویلی، برخورد موزه بریتانیا با منابع آرشیوی مانند اسناد تاریخی، بنچاق‌ها، مرقعات و... چگونه است، آیا این منابع در کتابخانه شما وجود دارد؟

ویلی: بله در بخش ما وجود دارند اما اخیراً بودجه و امکانات خرید این نوع اسناد، به علت وجود مالیات‌های سنگین بر آن کم شده است. در گذشته، ما فرمان‌های عثمانی زیادی خریداری کرده‌ایم و هم‌اکنون نیز تعدادی از افراد هنوز اسنادی را به ما هدیه می‌کنند. اسنادی را که مثلاً از پدر بزرگ یا اجداد خود در خانواده حفظ کرده‌اند. آنان اهمیت حفظ این اسناد را درک کرده‌اند و سعی می‌کنند تا آنها را به ما بسپارند. این اسناد ممکن است از لحاظ تاریخی اهمیت چندانی نداشته باشد اما برای این عمل و اهدا اسناد ارزش قائلیم و آنها را می‌پذیریم.

استاد انوار: در باب چگونگی جذب نیروی انسانی متخصص در کتابخانه‌های بریتانیا سؤال می‌کند که آیا از فارغ‌التحصیلان

دانشگاهی معمول، جذب می‌شوند و یا باید افراد شرایط خاصی داشته باشند؟ به ویژه در مورد جذب فهرست‌نگاران نسخه‌های عملی چگونه عمل می‌شود؟

ویلی: همیشه، آنان که تجربه دارند در اولویت هستند. دوره‌های کدیولوژی (نسخه‌شناسی) نیز برگزار می‌شود که البته دوره خاصی است و با کسانی که بر روی اسناد تاریخی با استادشان همکاری می‌کنند متفاوت است، چون در آن نوع تحقیق، جایی برای آموزش نیست. مؤسسه «الفرقان» نیز دوره‌های کتابشناسی برگزار می‌کند که دانشجویان بعد از گرفتن مدرک کارشناسی ارشد و دکتری برای آشنایی با منابع و زبان‌های اسلامی و عربی و ایرانی باید آن دوره را بگذرانند. سعی بر این است تا از میان این گروه علاقه‌مند، عده‌ای انتخاب شوند.

استاد انوار: این کار کافی نیست چون کسی که عربی نمی‌داند چگونه می‌تواند نسخه خطی عربی فهرست کند. در ایران، متأسفانه این طور است که هرکس فارغ‌التحصیل رشته کتابداری می‌شود فهرستی به دستش می‌دهند و او نیز مشغول می‌شود و نتیجه این است که می‌بینیم. به همین دلیل فهرست‌نویسی نسخ خطی ما دو مرحله دارد، یکی فهرست می‌نویسد و دیگری باید آن را تصحیح کند.

آقای عمرانی (کتابدار دانشکده علوم دانشگاه تهران)

در بحث فهرست‌نگاری و نظریاتی که مطرح شد، من هیچ تناقضی نمی‌بینم. به نظر من فهرست‌نگاران نسخ خطی هنرمندند و با ذوق آن کار را می‌کنند، آنان کار خود را بکنند ولی اجازه بدهند یک مرحله ما روی آن کار کنیم. آن استاندارد می‌گوییم این مرحله است. ما دست به کار فهرست‌نگاری نسخ خطی نمی‌زنیم. من با استاد به صحبت‌های آقای انوار فهرست‌نویسی را سه مرحله می‌کنم. مرحله اول فهرست را بنویسند، مرحله بعد اساتید آن را اصلاح کنند و مرحله سوم به ما بدهند و ما همان فهرست را در دیتابیس خودمان می‌آوریم. ما اسم فهرست خود را لیبل می‌گذاریم و در واقع برچسبی بر روی فهرست شما می‌چسبانیم. برای اینکه به نکات ریز داخل آن دسترسی پیدا شود و بعد هرکس خواست آن لیبل را بخواند. یعنی ما کل متن و ذوق فهرست نگار را می‌آوریم.

استاد انوار: این مسئله لیبل کردن یکی از مضحکه‌هایی است که تازه پیدا شده است. کسی که نسخه خطی را می‌خواهد بخواند عاشق مطلبی است که می‌خواهد بخواند. او نیاز دارد تمام فهرست را بخواند و تنها به جزیی از فهرست قناعت نکند بلکه متن را هم بخواند. حالا اگر بخواهیم لیبل بزیم فایده‌ای ندارد. تفاوت این جاست که خواننده فهرست خطی و خواننده کتاب خطی با خواننده کتاب چاپی فرق دارد و منظور و هدف هر یک نیز فرق می‌کند. تمام مطالب باید در فهرست خطی منظور شود مثلاً کتابی بود به نام «تاریخ کرمان»، شخصی به دنبال این کتاب بود تا نویسنده‌اش را پیدا کند. آن کتاب را کتابخانه ملی خرید و من یک شب تا صبح این کتاب را در کتابخانه ملی از اول شب تا صبح سی بار خواندم، اما نام مؤلف آن را نفهمیدم و نشان دادم در صفحاتی، مصنف کتاب، نام خود را با عبارت «من

مصنف» آورده است. آیا این کتاب با کتاب چاپی قابل مقایسه است که در اولین صفحه، نام مؤلفش آمده است؟ اصلاً یکی از مشکلات کتب خطی یافتن نام مؤلف، تاریخ کتاب و... است. برای تشخیص کتاب هزار راه داریم، این موضوعات چیزهایی نیست که ما بتوانیم استاندارد کنیم. با استاندارد کردن کتاب‌های خطی، کارهایی که روی آنها شده از بین می‌رود. مثلاً کتابی که تاریخ ندارد، اما از روی وقایع دیگر مثلاً زلزله شیراز در می‌یابیم که متعلق به چه دوره‌ای است، شما چگونه می‌خواهید این قراین را استاندارد کنید؟

آقای عازم (کتابدار کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه)

آیا تحقیقاتی در مورد انواع کاغذ و عمر مفید آنها صورت گرفته است؟ در کتابخانه شما درباره چیدمان یا شرایط حفظ و نگهداری کتب خطی چگونه عمل می‌شود؟

ویلی: کتاب‌های خطی هر یک در نوع خود منحصر به فرد هستند و باید از لحاظ دما و رطوبت پیوسته کنترل شوند. عمر کتاب‌های خطی و کاغذ آنها بستگی مستقیم به تعداد خوانندگان و چگونگی نحوه استفاده از آنها نیز دارد. البته نسخه‌ها باید در کمال احتیاط و در کنار هم چیده شوند تا آسیبی به آنها به خاطر فشار و حجم کتاب‌ها نرسد. در کتابخانه ما در میز مخصوص و جداگانه‌ای، کتاب‌های خطی مطالعه می‌شوند و ما خیلی آنها را کنترل می‌کنیم. شاهکارها و آثار هنری، در اروپا به صورت خاص حفظ می‌شوند. مثلاً کتاب‌هایی که حاوی مینیاتورهای نادر هستند باید محافظت بیشتری شوند. خوشبختانه، بدون اجازه خاص نمی‌توانیم آن را ببینیم، اما از میکروفیلم و کپی آن می‌توانیم استفاده کنیم. در اینجا می‌گویم که ما آماده هستیم میکروفیلم نسخ خطی کتابخانه بریتانیا را در اختیار شما قرار دهیم خوشبختانه ما از همه آثار هنری قدیم و خطی در کتابخانه و همه موزه‌ها، میکروفیلم تهیه کرده‌ایم و به شکل خاصی از آنها محافظت می‌کنیم. مراجعه‌کنندگان یا خوانندگان نسخ خطی می‌توانند نه از اصل، بلکه از میکروفیلم یا اسکن خیلی خوب این آثار استفاده کنند. ما اجازه مبادله نداریم اما امکان تهیه پرینت یا میکروفیلم این کتب و آثار هنری برایمان میسر است.

در پایان این جلسه، آقای دکتر مرادی ضمن تشکر از اساتید و شرکت‌کنندگان در بحث، از آقای صادق خرازی معاون آموزش و پژوهش وزارت امور خارجه که امکان این دعوت را از سوی کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه فراهم کردند قدردانی نمود. پس از آن، حاضران به صرف ناهار دعوت شدند.

پاورقی‌ها:

1. G. M. Meredith - Owens
2. Charles Rieu
3. Herman Ethel